

ETYKA 57, 2018

Argument za włączeniem aksjologii do nauki i techniki

Dominika Dzwonkowska (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)

Piotr Rosół, *Hans Jonas o etycznej odpowiedzialności nauki i techniki*, Universitas, Kraków 2017, pp. 260.

Niemal 40 lat po wydaniu *Zasady odpowiedzialności* Hansa Jonasa jego koncepcja wciąż ma wpływ na kształt dyskusji o etycznych zobowiązaniach człowieka wobec środowiska naturalnego. Przede wszystkim kształtuje poglądy na kategorię odpowiedzialności za środowisko i los przyszłych pokoleń. Omawiana publikacja podejmuje problem odpowiedzialności etycznej, ma na celu „ukazanie odpowiedzi Hansa Jonasa na problemy, które pojawiły się w związku z procesem pozbawiania świata jego wymiaru etycznego” (p. 27). Autor zakłada w monografii, że skuteczna ochrona środowiska, w tym powstrzymanie działań destrukcyjnych dla naszego otoczenia, wymaga przywrócenia etycznego wymiaru rzeczywistości. W pracach Jonasa widzi odtrutkę na myślenie o nauce i technice jako niezależnych od etycznej refleksji.

Wstęp monografii zaczyna się w bardzo alarmistycznym tonie, czym przypomina pierwsze publikacje mówiące o degradacji środowiska, jak Raport Klubu Rzymskiego czy *Silent Spring* Rachel Carson. Być może jest to celowe wykorzystanie heurystyki strachu. Niestety, jak najbardziej na miejscu. Niemoc licznych instytucji we wprowadzeniu zmian, które mogłyby autentycznie przyczynić się do ochrony Ziemi, sprawia, że problem degradacji naszego otoczenia nie tylko nie jest rozwiązany, ale przez brak działania pogłębia się, prowadząc ludzkość do katastrofy ekologicznej. Po części wstępnej, w której oprócz budzenia sumień autor zamieszcza opis metody badawczej i stanu wiedzy oraz przedstawia główne założenia, tezę i cel, zaczyna się właściwa część pracy.

Monografia składa się z trzech części. Część I jest wprowadzeniem w problematykę odpowiedzialności, autor poszukuje w niej fundamentów etycznej odpowie-

działności w kategorii życia i antropologii Hansa Jonasa. Z zaskoczeniem przyjął przedstawienie biografii Jonasa, zazwyczaj w pracach tego typu unika się odwoływania do życia osobistego autorów. Niemniej tutaj, jak zresztą w przypadku innych filozoficznych dzieci Heideggera¹, burzliwe losy, pochodzenie i doświadczenie wojny odegrały znaczącą rolę dla kształtowania poglądów filozoficznych. Zdaniem autora to kategoria życia pokazuje miejsce aksjologii w refleksji, bowiem „w sposobie rozumienia życia można, jak w soczewce, zobaczyć konsekwencje neutralizacji aksjologicznej rzeczywistości” (p. 52). Poprzez analizę tej kategorii można zaobserwować, w jaki sposób Jonas chce przywrócić wartości etyczne do współczesnego świata. Kluczem do tego jest wyjście poza dualizm, wprowadzony przez specjalizację nauk, który dzieli człowieka na byt biologiczny i świadomość. Dyskusja na temat kategorii życia ma przywrócić jedność między tym, co duchowe, uczuciowe i tym, co materialne, cielesne. Podstawowym założeniem Jonasa jest przekonanie o ciągłości tych dwóch przejawów życia, a jego wysiłek teoretyczny skupiony jest na przyznaniu znaczenia aksjologicznego materialnym przejawom życia, wykluczonym z wartościowania. Dzięki dostrzeżeniu wartości przedmiotu materialnego nauk przyrodniczych będzie można przywrócić aksjologiczny wymiar nauki i techniki. W dalszych częściach monografii pokazano rolę kategorii życia w zasadzie odpowiedzialności.

Jak zauważa autor, u Jonasa dostrzeżenie ciągłości między światem materialnym a świadomością nie oznacza zrównania człowieka z resztą stworzenia. Człowiek, w ujęciu filozofa, różni się od zwierząt umiejętnością tworzenia obrazów, która pozwala nam wykroczyć poza realizowanie celów tylko i wyłącznie biologicznych. Tworzenie obrazów odsłania też inną typowo ludzką cechę, jaką jest dokonywanie wyborów i dostrzeganie podobieństw między różnymi rzeczami. Zdaniem autora ta zdolność ludzka jest jedną z antropologicznych podstaw zasady odpowiedzialności według Hansa Jonasa. Drugą ważną cechą jest umiejętność zadbania o istnienie pewnych niezmiennych ram, które są kluczowe dla przetrwania gatunku ludzkiego.

Część pierwsza tworzy ramy teoretyczne dla zasady odpowiedzialności Hansa Jonasa. W części drugiej autor analizuje historyczne źródła rezygnacji z zasady odpowiedzialności. Przekonanie o neutralności aksjologicznej przedmiotu materialnego nauk przyrodniczych doprowadziło do utrwalenia poglądu o rozdzielności świata wartości i działalności naukowej oraz technicznej. Autor wyjaśnia w tej części monografii sposób rozumienia neutralności aksjologicznej w myśli Jonasa i odtwarza historyczne źródła kształtowania się tego poglądu; analizuje, jak rosnąca rola nauk przyrodniczych wpływała na odrzucanie klasycznego obrazu świata

1 Nawiązanie do książki: R. Wolin, *Heidegger's Children: Hannah Arendt, Karl Löwith, Hans Jonas, and Herbert Marcuse*, Princeton, Princeton University Press 2015.

i przechodzenie do postrzegania świata przez pryzmat nauki, to jest w sposób obdarty z perspektywy etycznej. Same źródła tej przemiany są wielowątkowe, pojawiają się w XVI i XVII w. i są jednym z wielu nurtów myślenia tego czasu, stąd trudno jednoznacznie wskazać jednego myśliciela, który dokonał zmiany w paradygmacie myślenia.

W moim przekonaniu ważne jest, że autor uwypukla wielowątkowość tej przemiany. Pokazanie, że jest to prąd intelektualny, w którym każdy kolejny myśliciel pogłębia tendencję przechodzenia od jakościowego do ilościowego postrzegania nauki, jednocześnie rezygnując z płaszczyzny aksjologicznej. Dobre przygotowanie warsztatowe i wiedza historyczna Jonasa pozwoliły na uniknięcie błędu wielu współczesnych symplistycznych tekstów, w których obarcza się odpowiedzialnością za zmianę paradygmatu myślenia jednego autora. Dzięki przyjęciu szerszej perspektywy badawczej i opieraniu się na obszerniejszym materiale źródłowym autor publikacji unika błędu ignorowania faktu bogactwa intelektualnego początków nowożytności.

Tendencja neutralizacji aksjologicznej bytu dosięgnęła również człowieka, który miał stać się przedmiotem jak najbardziej obiektywnych badań. Profesjonalizacja nauk przyrodniczych i metody ilościowe nie pozwalały na uwzględnianie w ich obszarze kwestii pozailościowych, np. świata aksjologicznego. Ten paradygmat myślenia miał wpływ na degradację środowiska naturalnego. Zdaniem Jonasa odpowiedzią na to wyzwanie intelektualne jest zasada odpowiedzialności (przedstawiona w trzeciej części monografii). Odwołanie się do kategorii odpowiedzialności, jest przykładem wołania o nową etykę, która pomoże człowiekowi w sposób konstruktywny poradzić sobie z olbrzymimi możliwościami zyskanymi dzięki postępowi naukowo-technicznemu. Nowa etyka ma opierać się na odpowiedzialności analogicznej do odpowiedzialności rodzica za dziecko, jest skorelowana z mocą podmiotu moralnego, ma charakter prospektywny, ponadto, aby ją wywołać należy się posłużyć heurystyką strachu.

Główne założenia zasady odpowiedzialności są sformułowane na wzór imperatywu kantowskiego, z tą różnicą, że ten nowy imperatyw, uwzględnia kategorię zachowania życia. Jest zatem bardziej odpowiednia dla czasów, w których obecnie żyjemy. Odpowiada bowiem na problem zagrożenia, jakie przyniosła neutralizacja aksjologiczna świata naukowo-technologicznego. Skala możliwości działania człowieka sprawia, że zasada odpowiedzialności nie jest tylko zasadą etycznego działania pojedynczego podmiotu moralnego, ale staje się zadaniem postawionym przed politykami. Korelacja mocy z odpowiedzialnością etyczną sprawia, że to na decydentach spoczywa ciężar rozstrzygnięcia o losach przyszłego pokolenia. Delego-

wanie odpowiedzialności na polityków nie oznacza jednak zwolnienia podmiotu moralnego z właściwego postępowania. Wskazuje jedynie na problem złożoności współczesnego świata, rozproszenia odpowiedzialności za niego i sprawczości.

Niemniej, również nasza wiedza o świecie jest rozproszona. Autor wskazuje, że kumulacja wiedzy o świecie uzyskiwana dzięki naukom przyrodniczym sprawia, że coraz bardziej oddalamy się od całościowego obrazu otaczającej nas rzeczywistości. Daleko posunięta specjalizacja nauki pozwala na pozyskiwanie coraz to nowych informacji, a jednocześnie oddala od możliwości zrozumienia świata jako całości. Ta złożoność świata nauki wpływa na charakter jej praktycznej aplikacji, tj. wynalazków technologicznych. Jak zauważa autor (p. 204), trudno jest dokonać jednoznacznej oceny aksjologicznej, bowiem poszczególne technologie wpływają i pozytywnie, i negatywnie na człowieka i społeczeństwo. Kluczowe w tym obszarze jest pytanie o dysonans między postępowaniem naukowo-technicznym a postępowaniem moralnym. Zaproponowana przez Jonasa kategoria odpowiedzialności ma odpowiadać na wyzwania współczesne niesione przez rozwój technologii, chociaż brakuje w propozycji sposobu, który pozwalałby na ujęcie złożoności współczesnego świata. Sama zasada odpowiedzialności jest ciekawą odpowiedzią na wyzwania, jakie stawia przed człowiekiem rozwój nauko-techniczny. Autor wskazuje, że zdaniem Jonasa aksjologiczna neutralizacja bytu opiera się na błędnym myśleniu (p. 243). Nie ma przesłanek, by oddzielać sferę powinności od sfery bytu, a bezzałożeniowość i odrębność nauk przyrodniczych od metafizyki jest jedynie pozorna. To sprawia, że nasze myślenie nie jest aksjologicznie neutralne i jest sferą refleksji etycznej, a przede wszystkim odpowiedzialności za zachowanie życia w świecie.

Publikacja jest nie tylko interesująca, ale też dobrze napisana. Wyraźnie widać w niej dobry warsztat naukowy, świadomość metodologiczną i dobre przygotowanie filozoficzne autora. Problem pracy jest wyraźnie postawiony i konsekwentnie rozwijany w oparciu o dobrze przemyślaną strukturę, na podstawie rzetelnie przeprowadzonych analiz porównawczych tekstów źródłowych z różnych okresów twórczości Jonasa. Ponadto autor korzysta z wielu tekstów źródłowych, zarówno prac analizowanego filozofa, jak i prac innych autorów (np. w części historycznej), to pozwala ukazać dorobek Jonasa jako całość. Książka jest, moim zdaniem, jedną z najlepiej metodologicznie dopracowanych pozycji z tzw. drugiej fali ekofilozofii².

Mimo tych wszystkich zalet sama praca pozostawia czytelnika z wieloma pytaniami, m.in. z wątpliwościami dotyczącymi praktycznej aplikacji myśli Jonasa. W moim

2 Koncepcję pierwszej i drugiej fali etyki środowiskowej omawiam w: D. Dzwonkowska, *Environmental Ethics in Poland*, Journal of Agricultural and Environmental Ethics 30 (1) (2017), pp. 135–151, DOI: 10.1007/s10806-017-9659-6.

przekonaniu cenne byłoby, po pierwsze, uzupełnienie o część, która wyraźnie pokazywałaby możliwość zastosowania zasady odpowiedzialności do nauki i techniki. Po drugie, koncepcja Jonasa mogłaby stanowić punkt wyjścia dla uwspółcześnionej i autorskiej koncepcji zasady odpowiedzialności. Myślę, że przedstawienie samodzielnej koncepcji byłoby bardzo interesującym dopełnieniem rozważań.